

„A kép meghatározatlan lélegzete”

© 2022. november (<http://www.cirkart.hu/2022/11/14/a-kep-meghatározatlan-lelegzete/>)

♦ [Popovics Zoltán](http://www.cirkart.hu/tag/popovicszoltan/) (<http://www.cirkart.hu/tag/popovicszoltan/>)

Művészet és utópia, Didi-Huberman és Fédida

Popovics Zoltán

„A kép meghatározatlan lélegzete” [le souffle indistinct de l’image] Pierre Fédida francia pszichiáter kifejezése,¹ amit Georges Didi-Huberman átvesz tőle, és művészetelméletének sarkalatos fogamává tesz. A fédidai meghatározatlan lélegzetre Didi-Huberman legtöbbit a *Gesztusok levegőből és kőből* című szövegében hivatkozik,² bár többször, több más helyen is visszatér rá. Ha megnézzük Didi-Huberman tanulmányát, az egyik leggyakrabban emlegetett kifejezése a *távollét* [absence]. Már a könyv fülszövege is azt írja, hogy „a távollét gondolata” [pensée de l’absence] az, amivel ez az írás foglalkozik.³ S ezzel egyet is érthetünk. Az *absence*, az *absentia* mind Didi-Huberman, mind pedig Fédida számára kitüntetetten fontos. Olyannyira, hogy Fédida külön könyvet is szentel neki *A távollét* címmel,⁴ ezt pedig Didi-Huberman is idézi a saját szövegében. Maga a *távollét* az, ami mindkettőjük számára *meghatározatlan* [indistinct]. *A kép meghatározatlan lélegzete* ennyiben pedig nem más, mint a *távollét* lélegzete. *A távollét meghatározatlan lélegzete*. A *távollét meghatározatlanságának* a lélegzete. De hogyan lélegzik a kép? Hogyan, s miért lélegzik a távollét? Egyáltalán miért lélegzik távollétként, avagy távollétet a kép?

Még mielőtt ezeket a kérdéseket megválaszolnánk, egy pillanatra térjünk vissza a távollét meghatározatlanságához. A filozófia fontos szövegeit olvasva a jelen, a *jelenlévő*, a prezens könnyedén vélhető a megismerés, a biztos tudás, a bizonyosság egyik legfontosabb feltételének.⁵ Ahhoz, hogy valamiről szilárd, határozott ismerettel rendelkezzek, hogy erről meg

tudjak bizonyosodni, ahhoz ennek a valaminek itt és most, *hic et nunc* megragadhatónak kell lennie – vélhetjük. Ezzel szemben, ami nincs jelen, itt és most nem megragadható, azaz *távollévő*, hiányzó, arról bizonyossággal, biztos, határozott ismeretekkel sem rendelkezhetek – gondolhatjuk. Azaz elsőre úgy tűnhet, hogy *a távollét meghatározatlansága*, bizonytalansága avagy *elkülöníthetetlensége*,⁶ indisztingt volta nem lenne más, mint a prezens-abszens, jelenlévő-távollévő jól ismert ellentétpárjának az újrafogalmazása. Csakhogy Didi-Huberman már a szövege legelején is egy „meg/határozatlanságon alapuló meg/határozottság”-ról [décisions sur fond d'indécisions] beszél.⁷ Vagyis mégsem oppozíciókban gondolkodik. Másrészt ahhoz, hogy megértsük a kép, sőt általában a művészet kapcsolatát a távolléttel, először épp azt kellene megértenünk, amivel ez vitatkozik, vagyis azt, ami a jelenel, a jelenléttel kapcsolja össze a művészetet.

A megjelenítésként, sőt újra-megjelenítésként, azaz *re-prezentáció*ként felfogott műalkotás épp a jelent, a prezens bizonyosságát, a *hic et nunc* bizonyosságát feltételezi. Ebben a logikában a dolgok, a valóság a jelenlévő, míg a művészet pusztán csak ennek a jelennek az utólagos, másodlagos meg-jelen-ítése, utánzata, másolata, kópiája.⁸ *A kép meghatározatlan lélegzete*, a kép mint a távollét meghatározatlan lélegzete épp ezzel a felfogással, a jelent kitüntetett megjelenítéssel, az újra-megjelenítéssel, *a reprezentációval vitatkozna*. A jelen határozottságával szemben a kép meghatározatlan lélegzete, azaz a nem-jelenlét, a távollét meghatározatlan lélegzete, levegője, huzata, szele „le/szét/megbontja a reprezentációt” [défaire de (...) représentation] – hangsúlyozza Didi-Huberman.⁹ Úgy bontja meg a reprezentációt, ahogyan a szél bontja meg, lyukasztja át, csipkézi, végül pedig porlasztja szét a követ. A kő – a *jelen* – bizonyosságával szemben a kép a *távollét* bizonytalanságával, meghatározatlanságával, indisztingt jellegével bír. *Szél-szerű*. Ezáltal pedig akarva-akaratlanul is a prezenssel szemben az abszenciára irányítja a figyelmet. De a prezenst megerősítő reprezentációval ellentétben ez a szél immáron nem illan el nyomtalanul, nem válik semmissé, hanem fel- és megélénkül. Viharos szélként, Didi-Huberman kifejezésével „forgószél”-ként / „örvény”-ként [tourbillon] megbontja,¹⁰ szétbontja, elporlasztja a jelenlévő, a dolgok, a valóság, a meghatározottság, a megragadhatóság hatalmát – a kő hatalmát –, és a távollévőre, a nem-dologszerűre, a nem-valóságosra, a meghatározatlanra, a megragadhatatlanra – a légneműre – irányítja a figyelmet. Fel-szabadítja, ki-szabadítja a szelet. Mély sóhajként feltörő légáramként szabadítja fel a nem itt és nem most lévőt. A távollévőt. A távollétet.

De hogyan élénkül fel a szél, a távollét szele? Avagy nem az a kérdés, hogy a jelen – a kő, a dolog – bizonyosságával szemben a kép – a távollét – bizonytalan-e, olyan-e, mint a szél, sokkal inkább az a kérdés, hogy hogyan, mi által élénkül fel ez a szél? Hogyan szabadul fel a képben, hogyan szabadul ki a képből a szél? Hogyan válik szél-szerűvé a műalkotás? Szelet keltővé a művészet. Didi-Huberman és Fédida interpretációjában ugyanakkor nem is a művésztől vagy a művészetelmélettől remélhetjük a kérdéseinkre a válaszokat, sokkal inkább a filozófiától. Attól, hogy mit gondolunk a jelenről. Az időről. Ezáltal pedig mit gondolunk a megjelenítésről, a reprezentációról. Azaz a kép meghatározatlan lélegzete valójában a *temporalitás*ról szól. A temporalitás filozófiájáról. Avagy, ha akarjuk, ha nem, ezek a szövegek minden költőiségük,

minden művészetközelségük dacára elsősorban filozófiai szövegek lesznek. Filozófiai szöveggént olvasandók. Mind Didi-Huberman, mind pedig Fédida számára nem különíthető el egymástól az, amit az időről – a jelenről gondolunk –, és az, amit a művészetéről, a művészetéről mint *megjelenítésről* – amit a re-prezentációról – gondolunk. A *prezens*, a *prezencia* és a *reprezentáció* szükségszerűen összefügg egymással. Azt is mondhatnánk, kölcsönösen feltételezik egymást. Az, amit a temporalitásról gondolunk, visszaköszön a megjelenítésben, az pedig, amit a megjelenítésről gondolunk, bizonyos temporalitásértelmezés keretében gondolható el csupán. Vagyis, ha akarjuk, ha nem – legalább részben – az idő filozófiájáról is beszélnünk kell. De még mielőtt magunkra borítanánk a temporalitás filozófiájának egész történetét, próbáljunk meg kikeveredni valahogyan ebből az örvényből.

Némi leegyszerűsítéssel élve, ha a *jelen* az idő centruma, azaz ha a múlt mindössze egy elmúlt jelen, a jövő pedig egy eljövendő jelen, egy *szukcesszív, irreverzibilis temporalitáshoz* jutunk. A jelen pillanatok elillanó sorozatához. Ebben a logikában a múlt egy re-prezentáció. Valamilyen korábban itt és most meglévő újra-megjelenítése csupán.¹¹ Sőt ez a *visszaemlékezés-szerű megjelenítés*,¹² ez a reprezentáció pusztán egy *redukálható, nem konstitutív távolléttel* jár együtt. A nem-jelenlévő, a távollévő immáron nem szükséges sem a jelen, sem a dolgok, sem a valóság konstitúciójához. Megelégszik a *prezenssel*. A *hic et nunc* bizonyosságával. A *távollét kizárásával*, jelenhez képesti *meghatározottságával*. Ez a felfogás egy könnyedén elillanó, *nyomot nem hagyó szélben* (távollétben), avagy *a kő* (a jelen, a jelenlévő) *örökkévalóságában* hisz.¹³ A kő és a szél – a jelenlét és a távollét – elkülöníthetőségében. A jelen és a nem-jelen oppozíciójában hisz. Egy *duális, dichotomikus* logika ez. Ami *ellentétpárokban* gondolkodik. Kizárásban és tagadásban gondolkodik.

¹ Lásd az azonos című tanulmányát: Fédida, Pierre, „Le souffle indistinct de l’image”, in Uő. *Le Site de l’étranger. La situation psychanalytique*, Paris, PUF, 1995. 187–220. o.

² Didi-Huberman, Georges, *Gestes d’air et pierre. Corps, parole, souffle, image*, Paris, Minuit, 2005. 33., 52., 60., 62., 78. o. stb.

³ Az „absence”-t távollétnek és nem hiánynak fordítom, egyrészt azért, hogy megtartsam a „présence”-szal, a jelenléttel való fogalmi és nyelvi kapcsolatát, másrészt, hogy elkülönítsem a „manque”-tól, vagyis a hiány másik gyakori kifejezésétől – amitől Didi-Huberman és Fédida is elkülöníti.

⁴ Fédida, Pierre, *L’Absence*, Paris, Gallimard, (coll. Folio Essais), 1978.

⁵ Derrida ezt nevezni „a jelenlét metafizikájá”-nak [métaphysique de la présence] (Derrida, Jacques, *A hang és a fenomén – A jel problémája Husserl fenomenológiájában*, Budapest, Kijárat, 2013.; Lásd még Uő. „A struktúra, a jel és a játék az embertudományok diszkurzusában”, *Helikon*, 1994/1–2.).

⁶ Az francia „indistinct” elkülöníthetetlennek, elkülöníthetetlennek is fordítható – gondoljunk például Descartes híres-neves fogalmára, a „clare et distincte”, azaz világosan és elkülönítetten belátott igazságra mint a megismerés kitüntetett esetére. Köznyelvi értelemben az „indistinct” bizonytalan, de akár rosszul kivehető, kivehetetlen is lehet.

⁷ Didi-Huberman, *Gestes d’air et pierre*, 9. o.

⁸ Jól ismerjük az esztétika történetéből ezt az álláspontot. Ezt vallja például Platón *Az állam* X. könyvében, de erről szól Hegel megjegyzése is a művészetéről, mely szerint az „az eszme érzéki látszása” (még akkor is, ha ez utóbbi mondat nagy valószínűséggel nem is Hegeltől származik).

⁹ Didi-Huberman, *Gestes d’air et pierre*, 59. o. Avagy, a „kép – hangsúlyozza Didi-Huberman – eljut a reprezentáció lerombolásához”

[l'image vient ruiner la représentation] (Uo.).

¹⁰ Uo. 43., 53. és 84. o.

¹¹ Ahogyan a jövő is egyfajta re-prezentáció, a jelenben adódó, a jelen felől elgondolható lehetőségek újra-megjelenítése csupán.

¹² A fenomenológiában, ez a szukcesszív, irreverzibilis temporalitás – a visszaemlékezés – az, amit például Husserl „hosszanti intencionalitás”-nak nevez az idő kapcsán (ehhez lásd Popovics Zoltán, „Nem visszaemlékezés – Művészet és emlékezés a fenomenológia felől”, *Cirka*, 2016/1., <http://www.cirkart.hu/2016/03/01/nem-visszaemlekezés-muveszet-es-emlekezés-a-fenomenologia-felol/> (<http://www.cirkart.hu/2016/03/01/nem-visszaemlekezés-muveszet-es-emlekezés-a-fenomenologia-felol/>)).

¹³ A jelen örökkévalóságán ne egy kimerevített jelent, sokkal inkább egy *abszolút* jelent, egy *előfeltevések nélküli* mostot értsünk. Ahol az „idő” – írja Platón – „az örökkévalóság” „mozgó képmása” csupán (Platón, „Timaios”, in Uő. *Összes művei III.*, Budapest, Európa, 1984. 335. [37d]).

Csakhoggy lehetséges egy másfajta logika is. Ha ugyanis úgy érvelünk, hogy *nem* képzelhető el egy *tiszta, puszta jelen*, egy absztrakt pontként felfogott jelen – hiszen a jelen csak a múlthoz *képest*, a jövőhöz *képest* lehet jelen –,¹⁴ ezáltal egy teljesen másféle temporalitáshoz jutunk. Egy *nem szukcesszív, nem irreverzibilis temporalitáshoz*. Ahol a múlt és a jövő – a távollét – immáron a jelen alá és fölé, mögé és elé, sőt *belé* csúszik, hiszen immáron nincs, nem létezhet jelenlét távollét nélkül.¹⁵ Így pedig egy „redukálhatatlan”, [irréductible] „konstitutív távollét”-hez [absence constitutive] jutunk, ahogyan Fédida is fogalmaz.¹⁶ Ahol a nem-jelenlévő, a távollévő már magához a jelenhez, a dolgok, a valóság konstitúciójához is elengedhetetlen, mint múlt és jövő.¹⁷ Ezáltal pedig ez a múlt már *nem* a jelen *re-prezentációja* csupán.¹⁸ Így viszont ez az interpretáció *nem* is elégszik meg a *prezenssel*. A *hic et nunc* bizonyosságával. A *távollét* jelenhez képesti *meghatározottságával*, a *kizárással*. Avagy ez a felfogás nem egy könnyedén elillanó, *nagyon is nyomot hagyó szélben* – *távollétben* – hisz, a *kő* – a jelen – *nem örökkévalóságában*. A *kő* és a *szél* – a jelenlét és a távollét – nem-elkülöníthetőségében. Egy „jelenlét-távollét”-ben [présence-absence] hisz.¹⁹ Ahol már nem is áll ellentétben egymással a jelen és a nem-jelenlévő, a meghatározott és a meghatározatlan. Ez pedig végső soron egy nem-duális, nem-dichotomikus logikát jelent. Ami már nem is ellentétpárokban gondolkodik. Ahol nincs tagadás és kizárás. „A távollét meghatározatlan lélegzete”, a „tourbillon”, a széllé váló *kő*, a *kővé* váló *szél* ez utóbbinak felel meg.²⁰ Ahogyan a jelen kitüntettségén, centrumán alapuló „reprezentáció le/szét/megbontása” is ennek felel meg.

A nem a jelenen alapuló, nem az el-múlt jelenként előálló múltat, azaz a nem a re-prezentációként értett múltat hívja Fédida és Didi-Huberman – talán Lévinas nyomán – „anakronikus múlt”-nak [passé anachronique].²¹ Azt, amikor múlt és a jövő – a *távollét*, a *szél* – már nem illan el nyomtalanul. Hanem meg- és felélénkül. Amikor forgószélként, *tourbillon*-ként veszi körül, sőt járja át, lyukasztja át a jelent, a követ. Amikor a *jelen* – a *kő* – megőrzi a nem-jelenlétét, a távollétet. Ahogyan a *kő* lyukai, barázdái, csipkézete őrzik meg a szelet. A múlt és a jövő – azaz a távollét, a szél – által keresztbe-kasul átjárt, átlyuggatott jelent pedig, magát az elporladó követ nevezi Fédida és Didi-Huberman „emlékező / reminiscens jelen”-nek [présent réminiscent].²² A „jelenlét-távollét”-et. A jelen meghatározottságát, bizonyosságát elvesztő *jelenlétet*. A *hic et nunc* bizonyosságát és biztonságát elvesztő jelenlét-távollétet. Az analízis jelenét, melyet a traumák és

elfojtások múltja jár át. A prousti „akaratlan emlékezet” [mémoire involontaire] jelenét, amit a réges-rég elfeledettnek hitt múlt képei járnak át.²³ Az álom jelenlétét, amit egy soha jelen nem volt múlt, egy soha el nem jövő jövő képei járnak át. Eleve a kép, a képek, a művészet „jelen nélküli jelenlét”-ét [présence sans présent].²⁴ Tiszta, puszta jelen nélküli jelenlétét. A jelen bizonyosságát, biztonságát, meghatározottságát nélkülöző jelenlétét. A jelen nélküli jelenlét *meghatározatlan lélegzetét*. Az összekeveredő jelenek, múltak és jövők, kövek és szelek, dolgok és képek meghatározatlan lélegzetét.

¹⁴ Ez a gondolkodás egyfajta feltételként, sőt „lehetőségfeltétel”-ként [condition de possibilité] tekint a múltra és a jövőre. A jelen lehetőségfeltételeként. Ezt gondolja például Bernet és Richir is Husserl kapcsán (Bernet, Rudolf, *La vie du sujet. Recherches sur l'interprétation de Husserl dans la phénoménologie*, Paris, PUF, 1994. 116. és 118. o.; Uő. *Conscience et existence*, Paris, PUF, 2004. 13–14. o.; Richir Richir, Marc, *Phantasia, imagination, affectivité*, Grenoble, Millon, 2004. 83. o.). De hosszasan folytathatnánk a sort Heideggeren, Merleau-Pontyn át akár Deleuze-ig és Nancyig is. Husserl maga is ragaszkodik hozzá, hogy a jelen nem egy „fiktív matematikai” „pont” (Husserl, Edmund, *Zur Phänomenologie des inneren Zeitbewußtseins (1893–1917)*, Den Haag, Nijhoff, 1966. (Husserliana X.), 168. o.)

¹⁵ Ezt fogja Husserl „keresztintencionalitás”-nak nevezni. (Részletesen lásd Popovics Zoltán, „Nem visszaemlékezés – Művészet és emlékezés a fenomenológia felől”, *Cirka* 2016/1.)

¹⁶ Fédida, *L'absence*, 304., 321–322., 330, 372–373. o. A „konstitutív távollét”-et [absence constitutive] Barbaras is használja Merleau-Pontyt elemezve (Barbaras, Renaud, *Le désir et la distance. Introduction à une phénoménologie de la perception*, Paris, Vrin, 1999. 50. és 158. o.), sőt Merleau-Ponty maga is ír „konstitutív üresség”-ről [vide constitutif] (Merleau-Ponty, Maurice, *A látható és a láthatatlan*, Budapest, L'Harmattan, 2007.; Uő. *Le visible et l'invisible*, Paris, Gallimard (coll. Tel), 1964. 69. és 79. o.)

¹⁷ Sőt nemcsak mint múlt és jövő, de mint „lehetőségtudat”, sőt mint „horizontalitás” is, hogy Husserl másik két fontos fogalmát is említsük. Husserl számára így például a ház, aminek épp a homlokzatát látjuk egy adott jelen pillanatban, nem lenne ház, ha nem feltételeznénk annak a mélységét, a nem látott „hátdal”-át is [Rückseite]. Vagyis a jelennek, a jelenlévőnek, a mostnak szükségszerűen tartalmaznia kell egy nem-jelenlévőt, egy távollétet, egy nem-mostot is ahhoz, hogy az lehessen, ami. Hogy például a ház ház lehessen. (Husserl, Edmund, *Analysen zur passiven Synthesis*, Den Haag, Nijhoff, 1966. (Husserliana XI.), 4. o.)

¹⁸ Ezt a nem a jelen után következő, nem a jelen re-prezentációján alapuló, a jelennel „koegzisztens” múltat nevezi Husserl „primér emlékezet”-nek [primäre Erinnerung], ennek a nem re-prezentatív múltnak a megjelenítését pedig „apprezentáció”-nak, avagy „prezentifikáció”-nak [Vergegenwärtigung].

¹⁹ A „jelenlét-távollét” Blanchot kifejezése (Blanchot, Maurice, *L'entretien infini*, Paris, Gallimard, 1969. 145. o.; Uő. *Le livre à venir*, Paris, Gallimard (coll. Folio Essais), 1959. 23. o.). A blanchot-i „jelenlét-távollét”-et a képek „konstitutív” „távollét”-ével Belting kapcsolja össze (Belting, Hans, *Kép-antropológia. Képtudományi vázlatok*, Budapest, Kijárat, 2003. 248. és 224. o. Kelemen Pál fordítása.)

²⁰ Didi-Huberman számára a szél kővé válása nem más, mint a kő lyukai, az, amit a szél váj a kőbe, a kő széllé válása pedig maga a kő szétporladása: „...a levegő és a kő között változik át – írja –, részben porrá, elporladó kővé, részben megkövesedő széllé”. (Didi-Huberman, *Gestes d'air et pierre*, 60. o.)

²¹ Didi-Huberman, *Gestes d'air et pierre*, 15., 42. és 54. o. Az „anakrónia”, az „anakronikus” Didi-Huberman egyik legfontosabb fogalma. Mivel számára maga az idő sem tisztán lineáris – így a történelem ideje sem linearizálható tisztán –, azaz a művészet története is csupán anakróniák története lehet. A múlt „túlélés”-e [survivance / Nachleben] a jelenben, a jelen anakronikus visszavetítése a múltra, a korábbi és a későbbi, a későbbi és a korábbi átfordulása egymásba. (Részletesen lásd Didi-Huberman, Georges, *L'Image survivante. Histoire de l'art et temps des fantômes selon Aby Warburg*, Paris, Minuit, 2002.)

²² Didi-Huberman, *Gestes d'air et pierre*, 15., 42. és 54. o.

²³ Uo. 14. o.

²⁴ A „présence sans présent” Marc Richir egyik leggyakrabban használt kifejezése a jelen kritikája és a jelenen alapuló temporalitás kritikája kapcsán, de Blanchot is használja (Richir, Marc, *Phantasia, imagination, affectivité*, Grenoble, Millon, 2004. 32. és 52. o. stb.; Uő. *Phénoménologie en esquisses. Nouvelles fondations*, Grenoble, Millon, 2000. 91. és 105. o. stb.; Blanchot, *L’entretien infini*, 98. és 563. o.)

Innen talán már az is érthető, hogy Didi-Huberman miért beszél a kép meghatározatlan lélegzete kapcsán „a távollét esztétikájá”-ról [esthétique de l’absence].²⁵ De a szél és a kő, a kő és a szél tánca nem csupán azért esztétika, mert a művészet pregnáns példája lehet ennek a meghatározatlan lélegzetnek, annak a megjelenítésnek, amit nem előzött meg a jelen, de azért is, mert az esztétika az *aiszthézis*zen keresztül az észleléshez, az érzékeléshez is kapcsolódik. Az anakronikus múlt, az emlékező jelen legalább részben a *percepció*t is jellemzi, hiszen a jelen lehetőségfeltételeként értett múlt és jövő nem szorítható be a művészet területére csupán. Azaz a távollét esztétikája, a távollét meghatározatlan lélegzete – legalább részben – *a távollét aiszthézisze* is, az észlelés, a percepció át- és újragondolása a művészet szelének segítségével.

Csakhogy a *hic et nunc* bizonyosságának elillanása, eleve a bizonyosság, az absztrakt pont – a kő – elillanása a szélben, szélként nem csupán a *jelen* érinti. Legalább ennyire az *ittet*, a „hely”-et [lieu] is érinti.²⁶ A teret is, nem csupán az időt érinti. A távollét esztétikáját nem pusztán egy „jelen nélküli” [sans présent] időbeliség, de egy „hely nélküli” [sans lieu] térbeliség is jellemzi.²⁷ Avagy egy „nem-hely” [non-lieu] jellemzi.²⁸ A *távollét* legalább annyira nem pozicionálható jól az időben, mint amennyire nem pozicionálható jól a térben sem. Az *absence* nem pusztán a szilárd mostot feltételező időfogalmainkat zavarja össze, de legalább ennyire összezavarja a szilárd ittet feltételező térfogalmainkat is. A *tourbillon*, a forgószél – a redukálhatatlan, konstitutív távollét tánca – egyszerre szakítja szét az *idő* és a *tér* szövetét. A forgószél egyszerre fúj az időn és a téren is keresztül. Ugyanazzal a mozdulattal keveri össze a jelen, a múlt és a jövő, valamint az itt és az ott jól ismert fogalmait. Gyúri össze azt a síkszerű drapériát, aminek egykorvolt simasága nem csupán az idő- és térfogalmaink szétválaszthatóságáért kezeskedett, de az idő és a tér szétválaszthatóságáért is kezeskedett. A szélben kint felejtett vékony ruháinkhoz hasonlóan olyan gyúrtséget hozva létre, melyben immáron nem csupán az egyes ruháink, az *idő* egyes részei (jelen, múlt, jövő) vagy a *tér* egyes részei (itt és ott, távoli és közeli) csúsznak egymásra, gyűrődnek össze, de maga a tér és az idő is egymásra gyűrődik. Egy *tér-idő*, *idő-tér* gombolyaggá, galacsinná tömörödik.²⁹ Ahogyan az egyes ruháink is összezsúsznak, összetömörödnek a szélben. Vagyis *a távollét meghatározatlan lélegzete* legalább annyira egy *ana-* avagy *hetero-kronikus* – jelen nélküli – *temporalitás*, temporalizáció, mint egy *u-* avagy *hetero-topikus* – hely nélküli – *spacialitás*, spacializáció.³⁰ Azaz a redukálhatatlan, konstitutív távollét esztétikája maga is egy *utópia*-tapasztalat. Olyan *a-kronikus* avagy *ana-kronikus* tapasztalat, mely egyben egy *a-topikus* avagy *u-topikus* tapasztalat is.³¹ Egymásra tömörült idő- és tér-rétegek, drapériák. Kint felejtve az aiszthézisz szárítókötélén. A szélben. Képként. Sőt már nem is csak képként.

Csakhoggy Didi-Huberman nyomán azt is észrevehetjük, hogy ha a *távollét* – a szél – *redukálhatatlan és konstitutív*, azaz szükségünk van rá mind az időhöz, mind a térhez, vagyis nem illan el nyomtalanul, úgy egyfajta *szilárdsággal* is fog bírni. Valahogy úgy, ahogyan a szél szilárdul a kő lyukai, barázdái, csipkézete közé. Nem, nem a szél itt és mostjaként, hanem a *távollét ana-kronikus*, a *távollét u-topikus szilárdságaként*. Elfújít, elillant, nem itt- és nem most-lévő szélként. Pusztá múltként és jövőként. Múlt- és jövőbeli szélként. Avagy az ott távolságaként, távoliságaként. Nem az itt, hanem a máshol fújó szélként. Nem itt és most fújó szélként, hanem a szél tér- és időbeli távolságaként. Distanciaként. Tér- és időközként. „Intervallum”-ként.³² Didi-Huberman nemhiába beszél a „távollét” egyfajta „anyag”-szerűségéről.³³ A *távollét* anyagszerűsége a *távollét* – nem itt- és nem most-lévő, *mégis* – szilárdsága. Nem a jelen, nem a hely szilárdsága, azonossága, bizonyossága, hanem a múlt és a jövő, az ott szilárdsága. A múlt és a jövő biztonsága. De még csak nem is konkrét múltak és jövők, még csak nem is a konkrét ottak szilárdsága, sokkal inkább *a távollét mint lehetőség*, az abszencia mint lehetőségesség *szilárdsága*. A *távollét* itt és most nem meghatározhatóságának, a *távollét* meghatározatlanságának a szilárdsága. *A távollét meghatározatlan lélegzetének* – a lélegzés „ritmus”-ának – *a szilárdsága*.³⁴ Ami Didi-Huberman olvasatában kétségkívül a kép, sőt a műalkotás szilárdsága is. Nem, nem a műalkotás szilárdsága kőként. Hanem a műalkotás szilárdsága szélként. Lehetőségként, *virtualitásként* – nem pedig az aktualitásában. Nem a *hic et nunc* szilárdsága kőként. Hanem a kő elporladásaként. A szélben. Szélként. A táncoló Néreiszek láthatatlan, érzékelhetetlen, lehetfinomságú ruhafoszlányaiként – poraként, „aurája”-ként –, melyek talán még akkor is, ott is körülveszik majd a szobrot, amikor az már rég semmivé lett.³⁵ Rég semmivé lett az idő szelében. A tér forgatagában.

Azaz Didi-Huberman számára a műalkotás anyagiságát – szilárdságát – nem az adja,³⁶ ami megmarad belőle, nem az adja, ami meg-jelen-ik belőle, ami látható, észlelhető belőle, hanem az, ami *már* vagy *még* nem észlelhető benne. Az, amit elvét, amit nem mutat meg, amit nem jelenít meg, ami nem jelenik meg benne, ami kicsúszik a kezeink közül, ami elszel belőle. Amit képtelen *re-prezentálni*. Amit képtelen *prezentálni*. Nem az, amit megragadunk, felfogunk belőle, hanem épp az, ami kicsúszik az észlelés, az *aiszthézisz* kezei közül, de közben csak azért csúszik ki az észlelés kezei közül, hogy *újja-születhessen*. *Esztétikaként* születhessen újja! Avagy a műalkotás anyagiságát nem az adja, aminek *itt és most van helye*, hanem az, aminek *máshol volt és máshol lesz* a helye. Olyan *ana-kronikus* és *u-topikus szilárdságként* – anyagként –, melyet épp ez a *nem itt- és nem most-lévő* jellege őriz meg azáltal, hogy mintegy megmenti az itt és most múlandóságától. Így pedig valamiféle *hetero-kronikus* és *hetero-topikus* újjászületést avagy „túlélés”-t [survivance] kölcsönözve a számára.³⁷ A *hic et nunc* kösziklájáért cserébe a *távollét* meghatározatlan lélegzetének ritmusát ajánlja a művészet. A kő szilárdságért cserébe a szél szilárdságát. A szél ritmusának a szilárdságát. A por, a szellő, a szél, a lélegzet táncát. A tánc szilárdságon túli szilárdságát, mintegy „meta-stabilitás”-át [métastabilité].³⁸ A meg-jelen-íthetetlen meg-jelen-ítését. Magát az *u-tópiát*, az *ana-króniát*.³⁹ Sőt egy *hetero-topi-króniát*.

²⁵ Didi-Huberman, *Gestes d'air et pierre*, 29. o.

²⁶ Uo. 43. és 61. o.

²⁷ A „sans lieu”-t mint kifejezést Richir és Foucault is használja (Foucault, Michel, „Eltérő terek”. in Uő. *Nyelv a végtelenhez*. Debrecen, Latin Betűk, 1999. 149–151. és 155. o.; Richir, *Phantasia, imagination, affectivité*, 433. o. stb.).

²⁸ Didi-Huberman, Georges, *Génie du non-lieu. Air, poussière, empreinte, hantise*, Paris, Minuit, 2001.

²⁹ *Tér és idő összefüggéséhez, mely épp a távollét közös előfeltételezettségén alapul* lásd Didi-Huberman, *Gestes d'air et pierre*, 11., 21–22., 39., 43. és 59–60. o.

³⁰ A *heterokroniát* és a *heterotópiát* Foucault és Didi-Huberman is használja (Foucault, „Eltérő terek”, 152. o.; Foucault, Michel, *A szavak és a dolgok*, Budapest, Osiris, 2000. 12. o.; Didi-Huberman, *Gestes d'air et pierre*, 39. o.; Uő. *L'Image survivante*, 61. o.). Könnyedén belátható, hogy a *konstitutív távollétre* legalább annyira szüksége van egy nem az itt felől elképzelt *térbeliségnek*, mint egy nem a most, nem a jelen felől elképzelt *időbeliségnek*. Ahol az *ott* legalább annyira az *itt* előfeltétele, mint amennyire a *múlt* és a *jövő* a *jelen* előfeltétele.

³¹ Az *u-* avagy *atópiát*”-t és a *heterotópiát*”-t lásd *A szavak és a dolgok* bevezetésében (Foucault, *A szavak és a dolgok*, 12. skk. o.).

³² Didi-Huberman, *Gestes d'air et pierre*, 21. o.

³³ Uo. 21., 32., 38., 40., 53., 58–59. és 78. o. Didi-Huberman egyenesen „ennek a távollétnek az anyagá”-ról [la matière de cette absence] beszél Férida kapcsán (Uo. 59. o.).

³⁴ Uo. 23. o.

³⁵ Didi-Huberman a xanthoszi Néreisiz-émlékműről ír, ennek táncoló istennőket ábrázoló szobrairól mondja, hogy „kétségkívül ők voltak az *Aurák*, a levegő megszemélyesítései” (Didi-Huberman, *Gestes d'air et pierre*, 65–66. o.). Ugyanakkor Didi-Huberman máshol Parmiggiani füst- avagy porképeiről is beszél, melyeket a megsemmisülő – de legalábbis a *távollévő* – tárgyak nyomait adó füst- és porrétegek alkotják csupán (lásd Didi-Huberman, *Génie du non-lieu*). Ezeknek a távollévő tárgyaknak a helyeit hívja Didi-Huberman „nem-hely”-nek, azaz „non-lieu”-nek.

³⁶ Sőt valószínűleg Didi-Huberman számára nemcsak a műalkotás anyagiságát, hanem minden anyagiságot – szilárdságot – a távollét ad.

³⁷ A *survivance* Didi-Huberman egyik legfontosabb fogalma a Féridáról írt szövegében is (Didi-Huberman, *Gestes d'air et pierre*, 39–40. o.), de a főművének tekinthető *L'Image survivante*-ban is.

³⁸ Deleuze és Richir is beszél *metastabilitásról* (Deleuze, Gilles, *Logique du sens*, Paris, Minuit, 1969. 125. o.; Richir, Marc, *De la négativité en phénoménologie*, Grenoble, Millon, 2014. 83–86. és 97. o.).

³⁹ De akár *u-króniának* is nevezhetnénk (lásd Czeglédi András, *Ukrónia vidéke*, Budapest, Typotex, 2021.).

➤ [Tanulmány \(http://www.cirkart.hu/category/tanulmany/\)](http://www.cirkart.hu/category/tanulmany/)

[Főoldal \(http://www.cirkart.hu\)](http://www.cirkart.hu) [Archívum \(http://www.cirkart.hu/archivum/\)](http://www.cirkart.hu/archivum/)

[Galéria \(http://www.cirkart.hu/page-galeria/\)](http://www.cirkart.hu/page-galeria/)

[Szemle \(http://www.cirkart.hu/category/szemle/\)](http://www.cirkart.hu/category/szemle/)

[Tanulmány \(http://cirkart.hu/category/tanulmany/\)](http://cirkart.hu/category/tanulmany/)

Cirka Művészeti Folyóirat | Kiadó: Pécsi Tudományegyetem Művészeti Kar

Felelős kiadó: Dr. habil Lengyel Péter | Főszerkesztő: Hrubi Attila

(mailto:%68%72%75%62%69%2e%61%74%74%69%6c%61@%67%6d%61%69%6c.%63%6f%6d)

Szerkesztőség: Pécsi Tudományegyetem Művészeti Kar, H-7622 Pécs, Zsolnay Vilmos u. 16.

+36 72 501 540 /22875 | cirkart.hu (http://cirkart.hu) | art.cirka@gmail.com

(mailto:%61%72%74%2e%63%69%72%6b%61@%67%6d%61%69%6c.%63%6f%6d) | ISSN 2498-7069

[WordPress](http://wordpress.org/) (http://wordpress.org/) | Téma: [Zircone](http://www.iris-studio.es) (http://www.iris-studio.es) | Grafika: [Simon Ádám](http://adamsimon.hu) (http://adamsimon.hu)